

”den ene arbetaren är lika mycket värderad som den andra, han må arbeta med spaden eller pennan”

Amerikabrevet som arbetarlitteratur

Anna Williams

Oräkneliga är de brev som i den stora emigrationen från Norden till Nordamerika färdades över Atlanten, från utvandrarerna till familj och vänner som väntade på livstecken. Breven är källor till kunskap om tiden och människorna – emigrationsforskaren Ulf Beijbom har beskrivit dem som ”den sorlande berätterskan om hur vanliga människor formade sina liv i förskingringen”. Under 1800-talet och det begynnande 1900-talet utvandrade 1,3 miljoner svenskar, 800 000 norrmän och 300 000 danskar. En siffra som kan ge en uppfattning om mängden brev kommer från postverket i Danmark som fört statistik sedan 1872. Mellan USA och Danmark i båda riktningarna sändes närmare 1,8 miljoner brev per år.¹

---

¹ Inslag i det här bidraget har i tidigare versioner ingått i min bok *Res ut och komma hem. Axel Johanssons Amerika i brev och dagböcker 1913–1920* (Stockholm: LaGun Förlag, 2024) samt i min artikel ”’Once I even imagined I could be a writer’: The Immigrant Letters as Folk Literature”, i *Migration, Modernity, and Meaning: Studies of Sweden and America, in Honor of Dag Blanck*, Philip J. Anderson, Adam Hjorthén, Angela Hoffman, Christin Mays red. (Chicago: Swedish-American Historical Society, 2025), 45–49. ”den sorlande”, Ulf Beijbom, *Utvandringens mosaik* (Växjö: Emigrantinstitutets Vänners skriftserie 17, 2016), 112. Dansk statistik, Ulf Beijbom, *Mot löftets land. Den svenska utvandringen* (Stockholm: LT:s förlag, 1995), 84–85. Orm Øverland ger följande definition av det norska Amerikabrevet (som kan överföras till övriga nordiska länder): ”Amerikabrev er brev skrevet av (i noen tilfeller diktret av) utvandrere fra Norge (og i noen grad av deres etterkommere) i De forente stater og sendt til adressater i Norge.” Orm Øverland, ”Innledning. Fra Amerika til Norge: Refleksjoner over norske utvandrerbrev 1838–1914”, i *Fra Amerika til Norge VII. Norske utvandrerbrev 1905–1914. Utgitt ved Orm Øverland* (Oslo: Solum Forlag, 2011), 50.

Merparten av Amerikabreven har gått in i glömskan, men de som räddats till utgåvor och historiska arkiv ger inblickar i det vi kallar folkligt skrivande, på engelska *vernacular writing*. Breven har också definierats som folklitteratur. Det folkliga skrivandet kännetecknas av ett alldagligt, traditionellt språk, ibland med inslag av talspråk – det man använder för att berätta om händelser i vardagen för dem därhemma.² I begreppet ”folkligt skrivande” ingår även ledet ”folk”. För 1800-talet innefattar det allmogen, det vill säga självvägande bönder och kroppsarbetare. Senare kom det också att inbegripa lägre medelklass och arbetarklass.³ Utvandringen var en viktig orsak till det ökade brevskrivandet bland människor som inte var så vana vid att skriva. Historikern Martyn Lyons konstaterar att skrivkulturens demokratisering tog ett jättekliv under perioden 1860–1920 som en följd av emigrationen och första världskriget.⁴

Amerikabreven är ett omistligt källmaterial även för arbetarlitteraturforskningen. Här vill jag pröva att betrakta dem som folklitteratur och inlemma dem i genren arbetarlitteratur genom att tillämpa ett bredare litteraturbegrepp, med avstamp i den pågående diskussionen kring begreppet. Tematiskt har jag valt att lyfta fram brev som i något avseende berör arbetare, kroppsarbete och klass. Mina exempel hämtar jag från svenska och norska tryckta samlingar av Amerikabrev och mer officiella levnadsberättelser, men för den intresserade finns även en guldgruva av otryckt material i olika arkiv, till exempel vid Svenska Emigrantinstitutet i Växjö.

Breven uppehåller sig vid arbetet, vädret, tilldragelser i familjen, pengar och resor – sådant som upptog livet för dem som skulle orientera sig i ett nytt land med nya praktiska omständigheter. Hemlängtan letade sig förstås in, liksom reaktionerna på allt som utvandrarerna såg och upplevde för första gången.⁵ Så småningom berättar breven om livet som det blev när Amerika blivit det nya hemlandet.

---

² Jennifer Eastman Attebery, *Up in the Rocky Mountains. Writing the Swedish Immigrant Experience* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2007) (e-bok), 1, 6–7, 14. Den engelska termen är *vernacular writing*. Attebery understryker att *vernacular* (”folkligt”) utan att värdera syftar just på det inhemska, informella och vardagliga. Attebery, *Up in the Rocky Mountains*, 13.

³ Britt Liljewall, *Självskrivna liv. Studier i äldre folkliga levnadsminnen* (Stockholm: Nordiska museets förlag, 2001), 48f. Britt Liljewall, *”Ack om du vore här”. 1800-talets folkliga brevkultur* (Stockholm: Nordiska museets förlag, 2007), 9.

⁴ Martyn Lyons, *The Writing Culture of Ordinary People in Europe, c. 1860–1920* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 11–12, 246–247.

⁵ Innehåll, Beijbom, *Mot löftets land*, 85–86. Hemlängtan var även ett dominerande tema i de emigrantbrev från Amerika som skrevs till den världsberömda författaren Selma Lagerlöf. Jenny Bergenmar & Maria Karlsson, *Lagerlöfs läsare. Allmänhetens brev till Selma Lagerlöf* (Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2022), 195–202.

Amerikabreven är historiska dokument, men som historiskt källmaterial har de begränsat värde.⁶ De är inte alltid tillförlitliga om verkliga händelser. De kan försköna verkligheten och utelämna omständigheter som var svåra eller skamliga att skriva om. I utgåvor och arkiv är brev från dem som det gick sämre för eller som misslyckades med sitt emigrationsprojekt underrepresenterade.⁷ Författaren Vilhelm Moberg som i sitt forskningsarbete för *Utvandrarromanen* (1949–59) läste en stor mängd brev noterade att bakslagen var ett betydligt mer sällsynt ämne än framgångarna.⁸ Han skildrar det litterärt i romansviten när han låter Anders Månsson skriva hem om sitt präktiga hemman i Amerika. I själva verket är han utblottad och har misslyckats som invandrare. Skammen driver honom till spriten och till slut till självmordet.⁹

Utanför fiktionen finns liknande vittnesmål. En emigrant beskriver sin svåra tid med korttidspåhugg och försörjningsproblem och vill varna dem som är betänkta på utvandring:

Det är nog många som skriva hem, men de tala ej om sina lidanden för att ej oroa de sina där hemma, utan de tala om allt till Amerikas bästa. Och så är det många, som blifva bländade däraf, och på det viset ha många blifvit narrade i väg. Jag talar från min egen erfarenhet.¹⁰

Breven måste betraktas både som subjektiva livsberättelser och dokument förankrade i en historisk verklighet.¹¹ Oavsett trovärdigheten lär de oss något om hur den omvälvande utvandrarefarenheten kunde beskrivas. De ger oss en enskild människas ord på vad som hände, hur det gick till och hur det kändes.¹² Själva kan vi om vi vill sätta in dem i en större historia om tiden, idéerna och livsmönstren.

---

⁶ Om Amerikabreven som historiskt källmaterial, Øverland, "Innledning", 68–69.

⁷ Øverland, "Innledning", 63 och "Learning to Read Immigrant Letters: Reflections towards a Textual Theory", i *Norwegian-American Essays 1996*, Øyvind T. Gulliksen, David C. Mauk & Dina Toflsby red. (Oslo: NAHA-Norway, The Norwegian Emigrant Museum, 1996), 222.

⁸ Vilhelm Moberg, "Två utvandrares brev till Sverige", i *Amerikabreven*, utgivna av Otto Rob. Landelius (Stockholm: Natur & Kultur, 1957), 8.

⁹ Vilhelm Moberg, *Sista brevet till Sverige. Romanen om utvandarna. Fjärde delen* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1959) 51–52.

¹⁰ Brev från sign. A. W., Michigan, i *Emigrationsutredningen. Bilaga VII. Utvandrarnes egna uppgifter. Upplysningar inhämtade genom Emigrationsutredningens agenter äfvensom bref från svenskar i Amerika* (Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1908), 187.

¹¹ Bergenmar & Karlsson, *Lagerlöfs läsare*, 64.

¹² Breven som källa: Britt Liljewall beskriver dem som "subjektivt sanna", "Ack om du vore här", 15.

Ämnena återkommer och stildragen är gemensamma, och denna brevtradition har alltså även bestämts som "folk litteratur" och en "vernacular epistolary tradition". Den livsförändrande emigrationen kunde skilja sig mellan individer eller etniska grupper, skriver litteraturforskaren Orm Øverland, men i erfarenheterna av uppbrottet, utvandringen och hoppet om ett bättre liv finns så många förenande drag att Amerikabreven bildar en egen genre. Att många brev handlar om samma saker gör dem inte mindre intressanta. Tvärtom hjälper det oss att bättre förstå de erfarenheter som utvandrarerna delade.¹³

Genredragen varierar beroende på tidsperiod. Under emigrationens tidiga fas visste avsändaren ofta att breven skulle komma att läsas av många, som semioffentliga nyhetsbulletiner för de hemmavarande. De blev den läsning som fanns till hands om det ännu ganska obekanta Amerika. Framåt sekelskiftet förändrades läget när mer var känt om utvandringen och livet i USA. Breven blev mer privata och riktade sig till en trängre krets av familj och vänner.¹⁴ Överhuvudtaget förändrades skrivkulturen vid den här tiden. Med samhällets modernisering och stärkt skrivkunnighet kunde brevskrivandet bli mångsidigare i uttryck och personliga reflexioner. "Originalitet, variation och skrivlust framstår [...] som eftersträvade ingredienser", skriver historikern Britt Liljewall.¹⁵ De svenska utvandrarerna tillhörde en emigrantgrupp med hög skrivkunnighet. Den allmänna folkskolan blev avgörande, även om införandet i praktiken tog tid och kunskaperna varierade. Vid mitten av 1800-talet beräknas att hälften av alla barn var skrivkunniga och 1880 hade siffran stigit till nittio procent.¹⁶

---

¹³ Brevens innehåll, Attebery, *Up in the Rocky Mountains*, 18, 20; "vernacular epistolary tradition", 20. Folk litteratur (*folk literature*), Orm Øverland, "Learning to Read Immigrant Letters", 210. Se även Ingrid Semmingsen, "Forord", i *Amerikabrev. Utgitt av Theodore C. Blegen* (Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard, 1958), XII. Amerikabrevet som en genre, Øverland, "Innledning", 50. Brev om samma saker, Orm Øverland, "Forord", i *Fra Amerika til Norge VII. Norske utvandrerbrev 1905–1914. Utgitt ved Orm Øverland* (Oslo: Solum Forlag, 2011), 8.

¹⁴ Om breven som nyhetsförmedlare, Semmingsen, "Forord", X och Ingrid Semmingsen, *Norway to America. A History of the Migration*, Haugen övers. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1978), 33, 166. Läsningen om Amerika, Albin Widén, *Amerikaemigrationen i dokument* (Stockholm: Bokförlaget Prisma, 1966), 41. Brevkulturens privatisering, Liljewall, "Ack om du vore här", 185. Genredrag efter 1870, Øverland, "Innledning", 56–58.

¹⁵ Liljewall, "Ack om du vore här", 183–186 (citatet 186) och "Folkligt skriftbruk i Sverige under 1800-talet", i *Att läsa och att skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000*, Ann-Catrine Edlund red. (Umeå: Umeå universitet och Kungl. Skytteanska Samfundet, 2012), 53–54.

¹⁶ Variationen, Liljewall, "Folkligt skriftbruk", 45–46. Uppgifterna sammanställda av Britt Liljewall, "Emigration, Literacy, and Networks or Letters from the Lost Land", *The Swedish-American Historical Quarterly* vol. 56 (2005:2–3), 145–146.

Breven: två texttyper

I det följande tar jag upp brev från och till privatpersoner, men som jag nämnde ovan även officiella levnadsberättelser. De senare är hämtade från den svenska *Emigrationsutredningen* 1908 som samlade in brev från utvandrade svenskar. Det betyder att jag inkluderar material från två ganska olika texttyper och framför allt texter riktade till mottagare av olika slag: å ena sidan privata brev till familj, släktingar och vänner som inte var ämnade att läsas av utomstående, å den andra levnadsteckningar som efterfrågats av en myndighet, avsedda för publicering. I breven från *Emigrationsutredningen* svarar skribenterna på en uppmaning från en statlig utredning som 1907 sände ut en rundskrivelse i svenskbygder och svensk-amerikanska tidningar i Amerika för att samla in upplysningar om svenskarnas utvandrarerfarenheter. Skrivelsen deklarerar att utredningens syfte är att bidra till åtgärder som kan stävja utvandringen. Man efterfrågar en ”levnadsteckning” om livet både i Sverige före utvandringen och om tiden i Amerika, med detaljerade uppgifter om familj, hemort och uppväxt, arbetsförhållanden, ekonomi, utflyttning och återbesök, eventuellt politiskt missnöje eller ovilja mot värnplikten. ”På detta sätt skulle de ekonomiska orsaker kunna framgå, som föranledt lusten eller nödvändigheten att emigrera och att stanna kvar i Amerika.”¹⁷

Här fanns således bestämda anvisningar från en auktoritet om texternas utformning. Det innebar säkert att en och annan lade sig vinn om att skriva väl, och naturligtvis styrde det disposition, tonläge och innehåll. Dokumenten ger likväl ofta personligt formulerade skildringar av arbete och liv som lika gärna hade kunnat gå in i en mer informell korrespondens.

Som rubriken på mitt bidrag visar väljer jag att betrakta även *Emigrationsutredningens* levnadsteckningar som brev. Likheterna är många med de privata Amerikabreven och berättelserna påminner ofta om varandra trots adressaternas skilda status. Det hände att utvandrarerna som visste att hen skrev till en statlig utredning ursäktade sitt dåliga språk och nämnde sin bristfälliga skolgång, och därmed formulerade en kunskap om klasskillnader.¹⁸ Men även i de privata breven kan avsändaren påtala sin språkliga oförmåga och ovana att skriva.

---

¹⁷ *Emigrationsutredningen*, 27–28 (citatet 28). Se även H. Arnold Barton, *Brev från löftets land. Svenskar berättar om Amerika 1840–1914* (Stockholm: Askild & Kärnekull Förlag, 1979), 291–292.

¹⁸ Se t.ex. *Emigrationsutredningen*, 133.

Men de måste förstås läsas på olika sätt. De två texttyperna tillämpar skilda retoriska strategier, och tilltalet kan avslöja om mottagaren är en mor eller en myndighetsperson. I analyserna grupperar jag dem var för sig och tar hänsyn till de skilda omständigheterna.

Amerikabrevens arbetarlitteraritet

Är Amerikabreven arbetarlitteratur? Med tanke på talet om folklitteraturen och Amerikabrevet som genre ligger det nära till hands att pröva den beteckningen. Martyn Lyons som forskat om folkligt brevskrivande under den europeiska emigrationen vill inte definiera skrivandet som litterärt, men han vill heller inte avskriva texternas kreativa element. Brevskrivarna använder sig av narrativa strategier, om än ofta med en begränsad repertoar och avhängigt graden av beläsenhet. En svår händelse kan till exempel flikas in mitt i ett annars trivialt stycke, kanske för att mildra effekten. Naturbilder och starka känsloupplevelser kan skildras med inspiration från dikter, sånger och religiöst språk.¹⁹

Att Amerikabreven berör arbete och arbetare är inte svårt att belägga. Kvistigare är det med ledet *litteratur*. Breven är ju inte skrivna som skönlitteratur. Men om vi anlägger ett rymligare perspektiv kommer saken i ett annat läge. Den omfattande antologin *American Working-Class Literature* (2007) som sträcker sig från 1600-talet fram till nutid har ett brett arbetar- såväl som litteraturbegrepp och införlivar utöver den traditionella skönlitteraturen genrer som memoarer, reportage, sånglyrik, tal och brev. När det gäller författare ger den plats även åt anonyma upphovspersoner och åt dem som tidigare aldrig nått offentligheten. Ett viktigt skäl till den generösa inkluderingen är att den amerikanska arbetarkulturen under perioder varit osynliggjord eller marginaliserad och betraktad som politisk snarare än litterär.²⁰

Brevforskningen betonar att brev kan ha både litterära och retoriska element. De träder fram i originella formuleringar, litterära lån, stilfigurer, allusioner och citat. Ibland är det uppenbart att författaren ansträngt sig för att hitta det rätta

---

¹⁹ Lyons, *The Writing Culture*, 248–249, 54–70.

²⁰ Nicholas Coles & Janet Zandy, "Preface", "Introduction", i *American Working-Class Literature. An Anthology*, Nicholas Coles & Janet Zandy red. (New York/Oxford: Oxford University Press, 2007), xixf., xxi–xxiv. Magnus Nilsson & John Lennon, "Defining Working-Class Literature(s): A Comparative Approach Between U.S. Working-Class Studies and Swedish Literary History", *New Proposals: Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry* vol. 8 (2016:2), 43.

uttrycket. Sammanhanget är förstås viktigt att ta hänsyn till: kärleksbrevet har sina retoriska strategier, liksom brevet om arbetsvillkoren i det nya landet riktat till dem som aldrig varit där, eller brevet om egna framgångar eller bakslag. Ett viktigt element i en särskild kategori brev var funktionen som propaganda genom lockande beskrivningar av ett bättre liv.²¹ Sådana brev lämpar sig kanske särskilt väl för retorisk analys.

Diskussionen kring begreppet arbetarlitteratur utgår vanligtvis från Lars Furulands grundläggande bestämning som fortfarande äger relevans. Därifrån har definitionsfrågan tagits vidare, inte minst i konferensvolymerna från Nordiskt nätverk för arbetarlitteraturforskning.²² Beata Agrell har pekat på behovet av ett nytänkande och föreslår ett utvidgat textbegrepp och fler texttyper samt en läsart som utgår från familjelikhet, arbetarlitteraritet och klassperspektiv.²³ Hennes tillämpningar rör bland annat arbetarlitteraritet i den borgerliga romanen men metoden inbjuder till andra utblickar. Om jag tillämpar begreppen på Amerikabreven i kombination med de klassiska definitionerna hittar jag intressanta ingångar. Där finns en familjelikhet i brevens genrekonventioner när det gäller uppbyggnad och sättet att berätta. De vänder sig till en mottagare som vill veta något om avsändarens nya liv. I vissa fall kan brevet påtagligt påverka mottagaren att fatta ett emigrationsbeslut – eller bli avskräckt. Kanske kan man då kalla det brukslitteratur. "Arbetarlitteraritet" finns enligt Agrell i en text "som till någon del skildrar lönearbetare utan makt och status i ett klassperspektiv". Exempelen är rikliga i Amerikabreven som inte sällan beskriver en förändrad klass- och statushierarki i resan från hunsat tjänstehjon i hemlandet till respekterad arbetare eller markägare i USA. Inte alltid är klassperspektivet uttalat i skildringen av arbetet eller livsvillkoren men det är ofta möjligt att tolka in ett sådant. Det gäller, som Agrell

---

²¹ Litterära och retoriska element, Bergenmar & Karlsson, *Lagerlöfs läsare*, 34, 39. Propaganda, Widén, *Amerikaemigrationen i dokument*, 41; Ingrid Semmingsen, *Veien mot vest*, d. 2: *Utvandringen fra Norge 1865–1915* (Oslo: Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1950), 74–75.

²² Uppdaterad i Lars Furuland, "Vad är arbetardiktning?", i Lars Furuland & Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur* (Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2006), 21–31. Se vidare Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur* (Lund: Studentlitteratur, 2006), 9–27. För en översikt över konferensvolymerna, se "Våra publikationer", hämtad 2025-04-11, <https://nordarb.mau.se/home/publikationer/>.

²³ Beata Agrell, "Arbetarlitteratur och arbetarlitteraritet. Metoddiskussion med tillämpningar", i *Hva er arbeiderlitteratur? Begrepsbruk, kartlegging, forskningstradisjon*, Christine Hamm, Ingrid Nestås Mathisen & Anemari Neple red. (Bergen: Alvheim & Eide Akademisk Forlag, 2017), 33–34. Se även Nilsson & Lennon, "Defining Working-Class Literature(s)", och Beata Agrell, "Genre and Working Class Fiction", i *Genre and... Copenhagen Studies in Genre 2*, Sune Auken, Palle Schantz Lauridsen & Anders Juhl Rasmussen red. (Köpenhamn: Forlaget Ekbátana, 2015), 293–294.

skriver, att söka fram klassperspektivet.²⁴ Andra gånger är det tydligt formulerat, ibland med samma vrede eller dramatiska nerv som i skönlitteraturen.

Mina exempel ur den rika skörden av utvandrarbrev kommer från decennierna kring sekelskiftet 1900, alltså den tid då brevkulturen till följd av skriftbrukets utveckling blivit mer personlig och reflekterande. Perioden ingår i emigrationens sista fas, 1890–1914. Från Sverige minskade den generellt när industrialiseringen expanderade och flytten gick från landsbygden till städerna. Åren efter sekelskiftet såg en tillfällig uppgång i den svenska utvandringen och orsakerna har härletts till konflikter på arbetsmarknaden, missväxt i norra Sverige och en stark ekonomisk tillväxt i USA som gav hopp om bättre villkor än hemma. Men toppåren var passerade och under första världskriget införde USA kvotalagar som drastiskt minskade invandringen. Återvandringen påverkade också migrationsmönstren. Mellan 1875 och 1925 beräknas en av fem utvandrare ha återvänt hem. För att stävja utvandringen tillsatte riksdagen *Emigrationsutredningen* (1908–1913) som ledde till omfattande reformer. Utredningen vittnade om ett starkt missnöje bland arbetare om förhållandena i hemlandet.²⁵ Spåren märks i Amerikabreven. Även i Norge vidtogs åtgärder strax efter sekelskiftet för att hämma fortsatt utvandring och befolkningsminskning.²⁶

Arbetslöshet, sporadiska timanställningar, dåliga löner och fattigdom var den bistra verkligheten för många immigrantarbetare, och såväl de privata Amerikabreven som livsberättelserna i *Emigrationsutredningen* vittnar om svåra förhållanden. Den historiska kunskapen ger en viktig belysning. I *Emigrationsutredningen* berättar en utvandrad norrlänning 1902 om ”de mörka sidorna af Amerika” som svenskar inte ser. ”Han ser ej hyckleriet, korruptionen, den ruttna politiska moralen, och han ser ej de dolda lerfötterna, hvarpå kolossen hvilar.” USA betraktar han som ett ”sloffland” där man tvingas gå med i fackföreningen och där det är svårt att förtjäna tillräckligt för att klara sig. En som utvandrat från Bohuslän 1905 skriver: ”Kapitalisten regerar detta land lika hårdt som någon konung eller kejsare kan regera. Nästan alla stora arbeten

---

²⁴ ”som till någon del”, Agrell, ”Arbetslitteratur och arbetarlitteraritet”, 35; söka fram klassperspektivet, 37.

²⁵ Barton, *Brev från löftets land*, 12, 211–218 och H. Arnold Barton, *A Folk Divided. Homeland Swedes and Swedish Americans, 1840–1940* (Uppsala: Studia Multiethnica Upsaliensia, 10, 1994), 152–153. Allan Kastrup, *The Swedish Heritage in America. The Swedish Element in America and American-Swedish Relations in Their Historical Perspective* (Minneapolis: Swedish Council of America, 1975), 629–630. Lars Ljungmark, *Den stora utvandringen. Svensk emigration till USA 1840–1925* (Stockholm: Sveriges Radio, 1965), 22–23.

²⁶ Semmingsen, *Norway to America*, 162.

ombesörjas av kapitalisterna. Folket är slafvar under dollarns välde.”²⁷ Luttrade utvandrare vittnar om nödlidande landsmän och varnar andra för att ge sig iväg.²⁸

I likhet med utforskningen av arbetarlitteraturen är jag intresserad av 'litterära' eller retoriska element såväl som av innehållet, alltså skildringen av emigranternas erfarenheter och av det stoff som förmedlas. Upphovspersonerna har vanligtvis inte haft för avsikt att skriva litterärt, men deras uttryck kan ändå tolkas med hjälp av litteraturvetenskapliga verktyg. Forskarna tillämpar också källkritiska metoder för att analysera breven som folklitteratur. Det är läsaren som skapar brevskrivarens röst, skriver Orm Øverland. Som i all annan läsning är genrekunskapen viktig och styr vår tolkning. Många gånger är sammanhanget kring brevet okänt vilket öppnar för olika tolkningar. Men Øverland föreslår en läsart som syftar till att ”få fram de intensjoner, følelser og tanker som brevsriveren strevde med å få uttrykt eller som hun kanskje ikke engang kunne få seg til å uttrykke”. Det kan handla om att förstå skildringar av händelser, att märka vad som inte skrivs ut och att tyda känslouttryck – även om dramatiska händelser beskrivs fåordigt i de tidiga emigrantbrev kan mottagaren ha blivit starkt berörd.²⁹

Privatbrevens författare kunde knappast föreställa sig att deras texter skulle analyseras av forskningen, än mindre publiceras. Särskilt när det gäller tidiga brev kom de ofta från människor som var ovana vid att skriva, vilket märks i stavning och grammatik. Det gäller därför att läsa med respekt för upphovspersonen och texten.³⁰ En analys av breven som arbetarlitteratur är förstås inte ute efter att bedöma den litterära halten, utan i första hand att utröna vilka grepp som använts för att formulera en erfarenhet, och vilken genklang det kan väcka hos läsaren. En sådan läsning menar jag kan göras oavsett om författaren haft eller saknat stilistiska ambitioner.

---

²⁷ ”de mörka sidorna”, ”sflaland”, brev från sign. N. L., i *Emigrationsutredningen*, 252, 251. Se även Barton, *Brev från löfjets land*, 297. ”Kapitalisten”, brev från sign. J. J., i *Emigrationsutredningen*, 239.

²⁸ Emory Lindquist, ”Appraisals of Sweden and America by Swedish Emigrants: The Testimony of Letters in Emigrationsutredningen (1907)”, *The Swedish Pioneer* vol. 17 (1966:2), 92–93.

²⁹ Øverland, ”Innledning”, 65–66. och ”Learning to Read Immigrant Letters”, 211–219. Citatet, ”Innledning”, 66.

³⁰ Eva St Jean, ”Letters from the Promised Land: Interpreting Ambiguities in Immigrant Letters”, *The Swedish-American Historical Quarterly* vol. 56 (2005:2–3), 93. Øverland, ”Innledning”, 64.

”Ingen forstaa det, uden den som har prøvet det”.

Att beskriva det nya livet

Våren 1913 reste kvarnarbetaren Axel Johansson till USA. Han stannade i tre år och skrev hem till sin käresta, tjänsteflickan Elin Samuelsson som han träffat kort innan han åkte. Liksom många immigranter har han särskilt lagt märke till jämställdheten arbetare emellan och i relation till arbetsgivaren. Han skriver:

Och så är det inte som hemma i Sverige, den ene arbetaren är lika mycket värderad som den andra, han må arbeta med spaden eller pennan. Inte ser man en del af arbetarne gå i stärkskjorta och manschetter och med löje i blicken se ned på grofarbetaren.³¹

Man kan tänka sig att formuleringen väcker en utopisk känsla hos den som har upplevt rigida klassåtskillnader. Plötsligt exponeras en annan möjlig samhällsordning. Beata Agrell talar om ett ”aspektskifte” som synliggör klassperspektivet.³² Dessutom skapar brevet en känsla av att beskriva ett övergripande samhällsförhållande genom stilgreppet metonymi: ”spaden” får representera kropps- och grovarbetare och ”pennan” intellektuella och tjänstemän. Själv var Axel Johansson en läsande människa som hade haft drömmar om att bli författare. Det satte spår i hans skrivande. Men han beklagar sin brist på stilistisk begåvning, och sin fåfängliga litterära längtan avfärdar han med både allvar och distans: ”En gång i tiden gick jag och inbillade mig att jag skulle kunna bli författare och jag försökte t.o.m. att skriva böcker. Gode Herre, vad dårskap.”³³ Det handlar förmodligen om en klassmedvetenhet som yttrar sig i självkritik och ängslan att förhåva sig. Men sin reflexion kan han tryggt förmedla till kärestan Elin, och även utsmycka med ett lite högtidligt retoriskt utrop.³⁴

En liknande klassanalys förmedlar norrmannen Even Edwardsen Solberg 1906 till sin bror i Norge. I Amerika arbetar rik som fattig lika hårt:

---

³¹ Brev från Axel Johansson, Burlington, Wisconsin till Elin Samuelsson den 3 augusti 1913, i Anna Williams, *Resa ut och komma hem. Axel Johanssons Amerika i brev och dagböcker 1913–1920* (Stockholm: LaGun Förlag, 2024), 98.

³² Agrell, ”Arbetarlitteratur och arbetarlitteraritet”, 48.

³³ Brev från Axel Johansson, Sherman, Kalifornien, till Elin Samuelsson den 30 mars 1915, i Williams, *Resa ut*, 39–40, 136.

³⁴ Om det retoriska utropet, Janne Lindqvist, *Klassisk retorik för vår tid*, 2 uppl. (Lund: Studentlitteratur, 2016), 290.

Men America er et arbejdende land ikke lig Norge [der] om farmeren ikke er eier af et rødt øre, hvis han har en lidt stor gaard, saa er han faar fin til at gaa ud og gjøre noget. Hvor kjærligt Norge er i tankerne for mig saa liker jeg det ikke. Naturligvis Norge i sig selv er et vakkert land og tale om klimaten saa er det et af de beste i verden langt bedre end hær. Men folket og dets skikke er det som fordærver det. [---] En stor skam at den stakkels arbejdende klasse skal sidde ved et bord for sig selv, og skal have det daarligste at spise.³⁵

Even Edwardsen Solberg är noga med att lyfta fram hemlandets förtjänster, men i hans sociala analys förlorar Norge. Även här är det överklassens förakt för arbetaren som är den springande punkten. Klyftan och skammen får läsaren visualisera genom bilden av arbetaren förvisad till ett avsides bord, serverad den sämsta maten. Associationerna går till den bibliska historien om den fattige Lasarus som får hålla till godo med smulorna från de rikas bord.³⁶

En dräng som arbetade på en farm i Minnesota berättar 1893 i brev till sin syster om slitet och arbetslösheten:

Ja, det är bra nog långa dagar här ute det är att arbeta fr. solens Uppgång alt intill nedergången och sedan krypa opp på någon höstack och begrunda augusti härliga månsken (tills man hamnar i morphei armar). Det är ändå en god sak att ha arbete. Ty som du kanske hört så är det ovanligt dåliga tider här nu. Tusende sinom tusende går utan arbete, största delen utan pengar. Förfärligt med tramps går rundt här och skaffa sig mat genom att stjäla grisar, Höns, potatis o. d. Wi hoppas tiderna snart blir goda igen så att mjölk och honung än en gång kommer att flyta i Onkel Sams land.³⁷

Brevskrivaren använder den poetiska omskrivningen för att sova ("morphei armar") och kryddar sin berättelse med en gammaltestamentlig referens från Andra Moseboken där Gud säger till Moses att han ska föra sitt folk ut ur Egypten till ett land där mjölk och honung flyter.³⁸ Det bibliska framtidslandet är en

---

³⁵ Brev från Even Edwardsen Solberg till Kristian Edwardsen Solberg den 8 december 1906, i *Fra Amerika til Norge VII*, 153.

³⁶ Bibeln, Luk. 16:20–21. Ytterligare ett exempel på tal om jämlikheten återfinns i ett brev från Marit Wold till Lisbet Larsdatter Vold i augusti 1900: "Her er heller ingen stansforsjæl den fattige tjenestejente er ligesaa høit agtet og æret som den rige.", i *Fra Amerika til Norge VI. Norske utvandrerbrev 1895–1904. Utgitt ved Orm Overland* (Oslo: Solum Forlag, 2010), 323.

³⁷ Brev från Graceville från anonym avsändare den 27 augusti 1893, i Widén, *Amerikaemigrationen i dokument*, 87.

³⁸ Bibeln, 2 Mosebok 3:17 och 33:3.

återkommande analogi i emigrantbrevet där Amerika som det förlovade landet eller löftets land är flitigt använda standardfraser. Jordbruksarbetaren i Minnesota har sett en annan sida. Men han förlorar inte hoppet om att ”Onkel Sam” – personifikationen för den amerikanska staten – ska återhämta sig. Brevet förmedlar trots allt optimism, vilket också kan förklaras av dess privata karaktär. Brodern målar upp en mörk bild för sin syster, men för att inte oroa henne avslutar han i en anda av tillförsikt.

En liknande kurva från hopplöshet till livsmod beskriver den norske utvandringen Ole Andersen Lee. Han berättar 1895 för sin familj i Norge om sina umbäranden. Han har drabbats av astma på grund av det nyckfulla klimatet och medicinerna är verkningslösa. Att bli sjuk och förlora arbetsförmågan var ett skrämmande scenario:

Det var de tungeste og de mørkeste Dage af mit Liv dette. O, hvor mangeslags tunge og triste og mørke Tanker, svævede ikke i min Sjæl paa den Tid. Ingen forstaaer det, uden den som har prøvet det, og været udsat for noget lignende. Jeg var berøvet Helbredet ude af stand til at Arbeide og fortjene noget, jeg eiede jo ingenting. [---] Skulde jeg komme til at lide Nød? Skulde min Skjæbne være saa tung og trist at mit Brød, som et Naades Brød, sparsomt skulde rækkes mig af andre? Skulde jeg virkelig blive til Byrde og Besvær for andre? [---] Men dette var ikke det værste for mig. Jeg omgikkes ogsaa med den Tanke: Maaske jeg skal dø. [---] O, Gud. Hvorledes vil det da gaa mig? Jeg forskrækkedes gruelig ved den Tanke paa Døden.³⁹

I en räkka anaforiska frågor (inleds med ett och samma ord ”Skulde”) ställda till honom själv förmedlar han effektivt känslan av rädsla för att inte kunna försörja sig och bli beroende av andra.⁴⁰ Dödsskräcken går fram genom starka formuleringar som ger läsaren tillträde till hans mörkaste innersta. Kanske blir den än mer pregnant i ljuset av den längtan efter hemlandet och dem därhemma som avslutar brevet och som säkert fördjupade livskrisen. Nio år senare är längtan lika stark i en poetisk lovsång till ”du kjære, du herlige, du Uforglemmelige Norge”. De okunniga landsmän i Amerika som inte förstår att vårda sitt etniska

---

³⁹ Brev från Ole Andersen Lee, Springdale, Wisconsin till Anders Olsen och Anders Andersen Lie den 24 mars 1895, i *Fra Amerika til Norge VI*, 97–98.

⁴⁰ Anaforen, Lindqvist, *Klassisk retorik*, 300.

arv har han ett bibliskt inspirerat överseende med: ”Men vi faar for endel undskylde dem; De ved ikke selv hvad de gjør, eller siger.”⁴¹

Det gick trots allt bra för Ole Andersen Lee. Han blev såpass frisk att han kunde arbeta och han har försonats med tanken på döden.

Jakob Swenson skriver 1893 från Minnesota till familjen i Sverige om sitt tröstlösa sökande efter arbete:

och det är nu snart 3 månader sedan jag har nu ej något arbete jag tänker att jag kan få något denna vecka något stadigt arbete har jag icke någon gång jag har tänkt att kanske gå långt åt vester på jernvägsarbete och vara det till vintern och kanhända öfver vintern om jag finge det bra och det ej vore för kalt jag skulle lika att se hur det ser ut vester om de steniga bergen om det ej blir för dyrt att komma dit och nu hör ni lärkan spela där hemma i norden och snart får ni höra göken vi får litet eller intet höra någon fågelsång i detta på sångfåglar så fattiga land ja jag tycker att tiden går ganska fort det är nu snart 3 år sedan jag såg eder kära föräldrar och syskon och om jag ser eder alla någon mer gång det står i Herrens hand vår tid är kort här på jorden⁴²

I ett enda andetag skildrar han sitt utdragna letande, bristen på pengar, den hotande kylan och längtan som samlar sig i ljuden av hemmafågelnas läten. I den patosfyllda avslutningen växlar han tonläge när han överlåter framtiden åt en högre makt och begrundar livets korthet.

Brevet är emigrationserfarenheten komprimerad, en berättelse som blir allmängiltig i sin täta koncentration och som kanske var stadig att luta sig mot för den som var mindre van att skriva. Här ryms på några korta rader repertoaren i otaliga Amerikabrev: hundären eller ”ekluten”, jakten på arbete, omdömen om det nya landet, den molande hemlängtan och insikten om att skilsmässan från familjen kan vara definitiv.

---

⁴¹ Brev från Ole Andersen Lee, Mount Horeb, Wisconsin till Anders Andersen Lie den 24 januari 1904, i *Fra Amerika til Norge VI*: ”du kjære”, 435; ”Men vi”, 436–437. Det senare anspelar på Jesu ord på korset: ”Fader, förlåt dem, de vet inte vad de gör.” Bibeln, Luk. 23:34.

⁴² Brev från Jakob Swenson den 31 mars 1893, i *Dalsländska emigrantbrev*, Georg Harnell red. (Mellerud: Logen Mellerud 644 Vasa Orden av Amerika, 1963), 176–177.

Saknaden glöder lika stark hos den nittonåriga tjänsteflickan Marit Wold som skriver hem till sin mamma i Trondheim 1901 och försöker förklara känslan av existentiell tomhet:

Jeg maa saa dybt beklage at jeg har tabt min skrivelyst og det for bestandigt tror jeg. Men hvis det ikke var mere som var tabt og borte for mig, da var det kun en noksaa liden ting. Men det værste er jeg synes bare at alt, ja alt er borte for mig. Den tid som er gaaet kommer aldrig igjen. [---] Jeg for min del maa rent ud sige at, jeg kunde aldrig tro jeg skulde faa slig stærk længsel efter hjemmet og alt deromkring. [---] Jeg ved ikke hvad jeg helst skal ligne det med, du gaar ligesom med et stort savn hele tiden. Ja som noget er bort og ude fra dit hjerte, som har haft en stødig plads der, slig føler jeg tingen.⁴³

Marit Wold beskriver en sinnesstämning som hon intimt kan förmedla till sin mamma som hon känner väl. Men det är samma kluvna känsla som i skönlitteraturens berättelser om emigrationen, gestaltad i många versioner. Ett välkänt exempel är Vilhelm Mobergs romanfigur Kristina i *Utvandrarviten*. Hon finner sig aldrig tillrätta i det nya hemlandet och återvänder heller aldrig till Sverige.

En berättelse som ställer längtan sida vid sida med brutal arbetarverklighet sänder skogsarbetaren Erik G. Olson 1910 till sin kusin som tydligen skrivit till honom om sina drömmar:

Du har nok ret i at den norske vinter er vakker og jeg vil sandelig undskjylde dine drømme. Vi har jo alle ret till at drømme. Oh. Du! naar bare vore drømme kunde bli virkeligheden. Men kan hænde mange af os vilde ikke bli fornøid med livet da heller. Her hændte en sørgelig ulykke om fredagen. En mand blev dræpt. Han læste af stokker fra jernbanevogne og ned i et vand ved møllen og kjettingen kom løs forend han vidste og hele læsset kom over ham og tog ham og en til ned i vandet. Han var vist død forend han kom i vandet. Den anden kom fra det uskadt. Kvelden for ulykken spanderte han sigarer i anledning sin førstefødte. Konen er i nedre Michigan saa han fik ikke se sin lille gut.⁴⁴

---

⁴³ Brev från Marit Wold, Abercrombie, North Dakota till Lisbet L. Vold den 14 september 1901, i *Fra Amerika til Norge VI*, 356–357. Marit Wolds ålder, 320.

⁴⁴ Brev från Erik G. Olson, Winchester, Wisconsin till Karen Torjesdatter Solberg den 8 december 1910, i *Fra Amerika til Norge VII*, 329.

Från livsdrömmarna förflyttar han sig direkt till underrättelsen om arbetsplatsolyckan där en kamrat miste livet. Denne hade just delat ut cigarrer för att fira att han blivit pappa för första gången till ett barn han ännu inte hunnit träffa. Erik Olson beskriver förloppet sakligt och i detalj vilket förstärker kraften i den förfärliga händelsen. Arbetsplatsolyckor var inte ovanliga bland migrantarbetare som med bristfälliga yrkes- och språkkunskaper tog jobb i farliga industrier eller arbetsmiljöer som de inte visste något om.⁴⁵

Arbetsförhållandena kommenteras även av John Sommervold från Chicago 1908 i brev till brodern. John har varit svårt sjuk i influensa i över en månad men har återhämtat sig och kan arbeta igen:

Det er nu forførdelig daarlig her i America, være en jeg nogensinde siden jeg kom hid. Vi Arbeider 4 Dager i ugen 8 timer altsaa 32 for ugen. Hedegaard Arbeider bare 3 dager 8 timer altsaa 24 timer og det er nu over 80 tusen Mænd uden Arbeide i Chicag[o] og New York er det ti gang være og som det nu ser ud bliver det ingen forandring til næste November efter Præsident Valget den 4 November. Om nogen af Dere saa al den elendighed som nu er i Chicago og New York bare saa vilde dere bleve forskræket. Unge og friske Mænd vil Arbeide bare for kosten om de kunde men ingen har noget at gjøre for dem. Og hver Morgen naar vi bejynder at arbeid[e] er det mellem 50 og 60 Mænd som ser om Arbeide og ved siden af har vi nu fuld vinter og kolt.⁴⁶

Seklets första decennium präglades av usla villkor för invandrararbetare. Arbetsmarknadskonflikter och finanskris satte spår inte minst i storstäderna.⁴⁷ Brevets skildring av den hopplösa situationen får än större verkan genom att brevskrivaren preciserar med siffror och antal och fäster det hela i en iskall vinter där männen fryser och hungrar i väntan på att hitta försörjning.

En roman i miniatyr, eller åtminstone ett uppslag, förmedlar Hulda Liljegren Belin i Rockford, Illinois. Hon var dotter till en smed och utvandrade tjugo år gammal 1908 från Småland. I detta senare nedtecknade brev minns hon en

---

⁴⁵ Mark Wyman, *Round-Trip to America. The Immigrants Return to Europe, 1880–1930* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1993), 71–72.

⁴⁶ Brev från John Sommervold, Chicago till Karl Toresen Sommervold den 18 februari 1908, i *Fra Amerika til Norge VII*, 203.

⁴⁷ Lennart Pehrson, *USA:s historia* (Lund: Historiska Media, 2019), 189–190.

ögonblicksbild från sin resa på väg till Kanada av en ensam ung man på en ödslig station i Minnesota. Iskallt är det även här:

Så fortsatte tåget och man var i Michigan, USA och så in i Minnesotas snöiga vidder. Tåget stannade vid en anhalt och av tåget steg en yngling, han var lång och ranglig, 18–19 år, och man kunde se att han var svensk. Ej en människa syntes till vid anhalten, denna lilla fyrkantiga brädbyggnad. Han stod där ensam och liksom bortkommen. Han hade ingen överrock och det var kallt. Ingen syntes honom till mötes och några boningshus syntes ej till. Så fortsatte tåget och han stod ensam kvar. Jag har många gånger undrat vad hans öde blef.⁴⁸

Skildringen fångar på några få rader en erfarenhet som många vilsna utvandrare kände igen och som kanske grep hemmavarande läsare. Satserna som inleds med negationen ”Ej” respektive pronominet ”Ingen” förstärker känslan av tomhet. Hon gestaltar övergivenheten med enkla penndrag som engagerar sinnesintryck som syn och känsel: den osäkre, gänglige grabben, kanske arbetsökande, för tunt klädd i Minnesotas kyla, utan någon som väntade på honom. Ett emigrantöde som kan gå åt vilket håll som helst.

”en tagg i hvarje arbetares bröst”.

Emigrationsutredningens berättelser

En särskild kategori utgör som jag nämnde de brev som samlats i den svenska *Emigrationsutredningens* digra bilaga *Utvandrarnes egna uppgifter* (1908). Endast brevskrivarnas initialer är utskrivna. Men det är deras egna ord i minibiografier som erbjuder ett intressant material – inte minst om arbetarrelaterade ekonomiska och sociala förhållanden i Sverige respektive USA.

Fru E. C. ger med sin sakliga ton en isande bild av tiden före upprottet. Hon tillhörde den stora grupp av pigor och tjänsteflickor som sökte sig till Amerika för ett drägligare yrkesliv och för att själva få råda över sina liv, lockade av vittnesbörd från redan utflyttade.⁴⁹ Fru E. C. föddes 1879 och utvandrade sjutton år gammal 1896 från Kristianstads län där hennes far hade arrenderat en gård:

---

⁴⁸ Hulda Liljegren Belin, odaterat brev, i Karl Gösta Gilstring, ”Amerikabrev”, *Linköpings stiftsbok 1959–1960* (Linköping: Linköpings stifts ungdomsråd, 1959), 161. Se även Barton, *Brev från löfjets land*, 275.

⁴⁹ Lennart Pehrson, *Den nya staden. Utvandringen till Amerika II* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2014), 187, 196–198.

När jag var 8 år gammal, dog min far, efterlämnande mig och en dotter till, 4 år gammal, samt min mor. När auktionen var öfver och skulderna betalda, åtrestod 120 kr. Min mor hade två söner i ett föregående äktenskap, den ene 14 och den andre 16 år vid tiden för min fars död, men de voro ute och tjänte för andra. Så gingo några år och vi flyttade ned till byn. Mor arbetade ute hos bönderna för 40 öre om dagen (när hon gick i rågfältet, fick hon 50 öre), och dessemellan väfde hon bomullstyg och sålde. Sedan reste mina bröder till Amerika, och de sände henne litet penningar emellanåt, omkring 20 kr. två gånger om året, och det hjälpte så att hon ej behöfde be kommunen om hjälp. När jag var 13 år, fick jag gå ut och tjäna. Jag var bara tösen när jag kom till en banvakt och stannade där ett år. Jag fick maten och en krona när jag slutade. Kläder fick mor gifva mig. Så var jag hemma medan jag gick och läste, till stor förtret för bönderna rundt om. När jag var 16 år, tog jag tjänst och fick första året 30 kr., andra året 35 kr. Jag fick slita som en varg, gå ute och sprätta gödsel och dikesjord om sommaren, och värsta snödagarna på vintern fick jag bära vatten till 11 kor. Detta utom allt annat arbete. Hvarenda minut i arbete från kl. 6 på morgonen till kl. 9 på kvällen, söndag och hvardag, alltid likadant.⁵⁰

I Amerika blev hon tjänsteflicka med betydligt bättre villkor. ”Jag skämdes första tiden att ta betaltdt för det lilla jag gjorde.” Hon gifter sig med en svensk, de köper en gård och bygger ett hus. Det står klart att detta är en personlig redogörelse riktad till en officiell mottagare. Berättelsen följer cirkulärets instruktioner och har en början, en mitt och ett slut som beskriver fattiglivet i Sverige, den första tiden i USA med språksvårigheter, anpassning och nya arbetsuppgifter. Den avslutar med ett par meningar om hur allt vändes till välgång tack vare utvandringen: ”Den, som vill arbeta, kan komma fram i Amerika. Det är ett bra land, som varit en hjälp för många fattiga både i Sverige och annorstädes.”

Men trots de formella premisserna blir tonen i citatet ovan alltmer personlig. Med formuleringarna ”slita som en varg”, ”värsta snödagarna” och ”hvarenda minut” åskådliggör hon de förskräckliga arbetsvillkoren som om hon talade till någon hon känner väl – eller oförblommerat vill understryka sakernas tillstånd för höga vederbörande.

Den privata historien utmynnar i en retorisk formulering (”Den, som vill arbeta...”) som känns igen från Amerikabrevens repertoar med rapporter om

---

⁵⁰ Brev från sign. E. C., i *Emigrationsutredningen*, 205–206.

emigrationens vittomfattande betydelse för underbetalda arbetare. Den detaljerade redogörelsen för arbetsförhållandena för tankarna till mellankrigstidens arbetarlitteratur med dess omsorgsfulla beskrivningar av arbetet och livsmiljön – en kulturhistorisk dokumentation av en försvinnande värld.⁵¹ Hos E. C. förstärks intrycket genom kontrastverkan. Tiden i Sverige – fattiglivet som tillhör det förgångna – bildar en tydlig motpol till framgången i det nya landet.

Arbetaren G. R. C. i Illinois utvandrade tjugo år gammal 1868. Efter många vedermödor (och återbesök i hemlandet) ger han en bitande sammanfattning av livssituationen för hemlandets livegna statare:

Låt oss se hvad de enskilda, de maktägande, de rika jorddrottarna, hvad de gjort. De ha under årens lopp inrättat ett statsystem, som närmar sig slafveri mera än någonting jag i mitt lif sett. Tänk för ett ögonblick! En man, som snart sagdt under hela sitt lif icke rår om sig själf en timme vid dagsljus, utom söndagen, statkarlen, blir vanligen lutande och åldras i förtid. Detta är icke så mycket på grund af hårdt arbete utan fast mera däraf, att han är för dåligt försörjd och det hopplösa i hans ställning. Han förlorar sin själfrespekt, blir slö och likgiltig. [...] En annan sak: Hur har det aristokratiska elementet i det aristokratiska Sverige bemött och behandlat den enkla och tarfliga, men hederliga, ärliga och sträfsamma landsortsbefolkningen, den befolkning, som man nu är så mån om att få behålla hemma? På ett sätt, som planterat en tagg i hvarje arbetares bröst.⁵²

Stycket inleds med frasen ”Låt oss se” som vittnar om att han föreställer sig en publik, i det här fallet de politiska makthavarna som nu vill förhindra fortsatt utvandring. Därför lyfter han perspektivet och riktar sitt angrepp mot strukturerna: statssystemet, klassamhället och de ekonomiska orättvisorna. Han använder ett starkt patos och den bistra klassanalysen leder honom till slutsatsen att utvandringen för många varit det givna alternativet. Genom de retoriska frågorna och tropen apostrof (”Tänk för ett ögonblick!”) levererar han en samhällskritik ämnad att svida i myndigheternas ögon.⁵³ Så går han ner till det

---

⁵¹ Anna Williams, *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2002), 210–215.

⁵² Brev från sign. G. R. C., i *Emigrationsutredningen*, 143–144. Samma ”afsky för statkarlslivet” uppper signaturen E. L. i Connecticut som en orsak till sin utflyttning, i *Emigrationsutredningen*, 190.

⁵³ Apostrof, Lindqvist, *Klassisk retorik*, 292.

enskilda exemplet, statkarlen, med en personkaraktistik som kunde vara hämtad ur en statarroman.

Andra stämmer in. Signaturen A. J. i Washington som tjänat piga i Sverige åt ”fint folk; det var majorer, och patroner och löjnanter”, minns hur arbetarna behandlades som slavar. Med ett drastiskt bildspråk berättar hon att om tjänarna underlät att buga sig ”glodde de på oss som de velat rifva oss i stycken”. I USA har hon däremot blivit respekterad som människa.⁵⁴ Signaturen J. A. R. i North Dakota emigrerade sjutton år gammal från Värmland 1882 för att undkomma värnplikten. Han öser galla över överhetens ”herrar” och allittererar sig igenom en kaskad av fördömler mot klassåtskillnadernas land som driver bort sina arbetare:

Det är vämjeligt att se det ödmjuka, krypande och krusande sätt å ena sidan och så det pösande och prålände å den andra bland Sveriges befolkning. Det bevisar det rådande slafveriet. O, du så kallade moder Svea, du visar dig som en ganska hård styfmoder mot så många af dina barn, hvilka därför fly från dig.⁵⁵

Amerikabrevet som arbetarlitteratur

Forskningen talar alltmer för en utvidgning av arbetarlitteraturbegreppet.⁵⁶ Jag har prövat möjligheten att läsa Amerikabreven som arbetarlitteratur och jag tar stöd i det litteraturbergrepp som lanseras i *American Working-Class Literature*:

What about literature? The editors understand “literature” not as an isolated aesthetic object, but as what Raymond Williams called “writing in society,” an ongoing process of writing that is practiced widely across social spaces inside and outside the academy.⁵⁷

Förståelsen ligger i linje med en bred litteratursyn som öppnar för inkludering. Beata Agrell skriver:

---

⁵⁴ Brev från sign. A. J., i *Emigrationsutredningen*, 260.

⁵⁵ Brev från sign. J. A. R., i *Emigrationsutredningen*, 180.

⁵⁶ Se till exempel Nilsson & Lennon, ”Defining Working-Class Literature(s)”, 56–57 och Åsa Arping, ”Att appropriera en bästsäljare – Pehr Thomassons arbetarskildringar och *Onkel Toms stuga*”, i *Arbetarlitteratur bortom kanon. Nordiska perspektiv*, Beata Agrell, Anna Forssberg & Magnus Nilsson red. (Malmö: Malmö universitet Kultur och samhälle, 2024), 96–98.

⁵⁷ Coles & Zandy, ”Preface”, xv.

Arbetarlitteratur framstår snarare som ett öppet och rörligt nätverk av texter, sammanhållet av sina inbördes relationer – som en familj eller släkt i ständigt växande tillblivelse. Några medlemmar liknar varandra i vissa avseenden, men inget enskilt drag delas av alla.⁵⁸

Emigranterna delade utvandrarerfarenheten men beskrivningarna är deras egna. De är ofta personligt formulerade vittnesmål – ett slags *life writing* – om erfarenheterna av migration och arbetsliv, i breven till *Emigrationsutredningen* inte sällan med en starkare kritik mot det svenska klassamhället.

Amerikabreven vittnar om att arbetarna på många sätt mötte en ny klassverklighet. De bidrog dessutom till att forma bilden av Amerika hos dem som blev kvar genom berättelserna om det nya landet – och även läsarnas livsuppfattning.⁵⁹ Många gånger har ju litteraturen en sådan inverkan när den skildrar landskap, folkdrag och arbete.

I analysen av Amerikabreven har jag precis som vid läsningen av arbetarlitteratur velat uppmärksamma litterära och retoriska element såväl som ämnen och motiv. Det ger en helhetsbild av breven och berättelserna som inslag i en arbetarhistorisk tradition. Utifrån individens perspektiv ger de oss kunskap om yrkeslivet, utmaningarna för en nyanländ och omständigheterna för den som etablerat sig på arbetsmarknaden. De visar hur en arbetare formulerade sig om sin erfarenhet. Beröringspunkter finns där inte minst med skönlitteraturen om utvandringen till Nordamerika; även den bjuder på allt från schabloner till litterärt starka och verklighetsnära skildringar.⁶⁰ Materialet är rikt och rymmer spännande möten i en lödig och levande historia.

---

⁵⁸ Agrell, "Arbetarlitteratur och arbetarlitteraritet", 34. Agrell skriver vidare: "As soon as a genre is considered fully developed and complete, it is not only closed, but even dead. Yet even then, it can always be resurrected for new uses in new contexts." "Genre and Working Class Fiction", 318.

⁵⁹ Theodore C. Blegen, *Land of Their Choice. The Immigrants Write Home* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1955), xi, 9. Øverland, "Learning to Read Immigrant Letters", 209. Semmingsen, *Norway to America*, 167–168.

⁶⁰ Se till exempel Lars Wendelius, *Bilden av Amerika i svensk prosafiktion 1890–1914*, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 16 (Uppsala: AB Lundequistska bokhandeln i distribution, 1982) och Gunnar Eidevall, *Amerika i svensk 1900-talslitteratur. Från Gustaf Hellström till Lars Gustafsson* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1983).